

CHEMIE ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ III

Vybrané typy environmentálních polutantů

(04/01)

Persistentní organické polutanty (POPs)

Persistentní, bioakumulativní a toxické látky (PBTs)

Persistentní toxické látky PTS

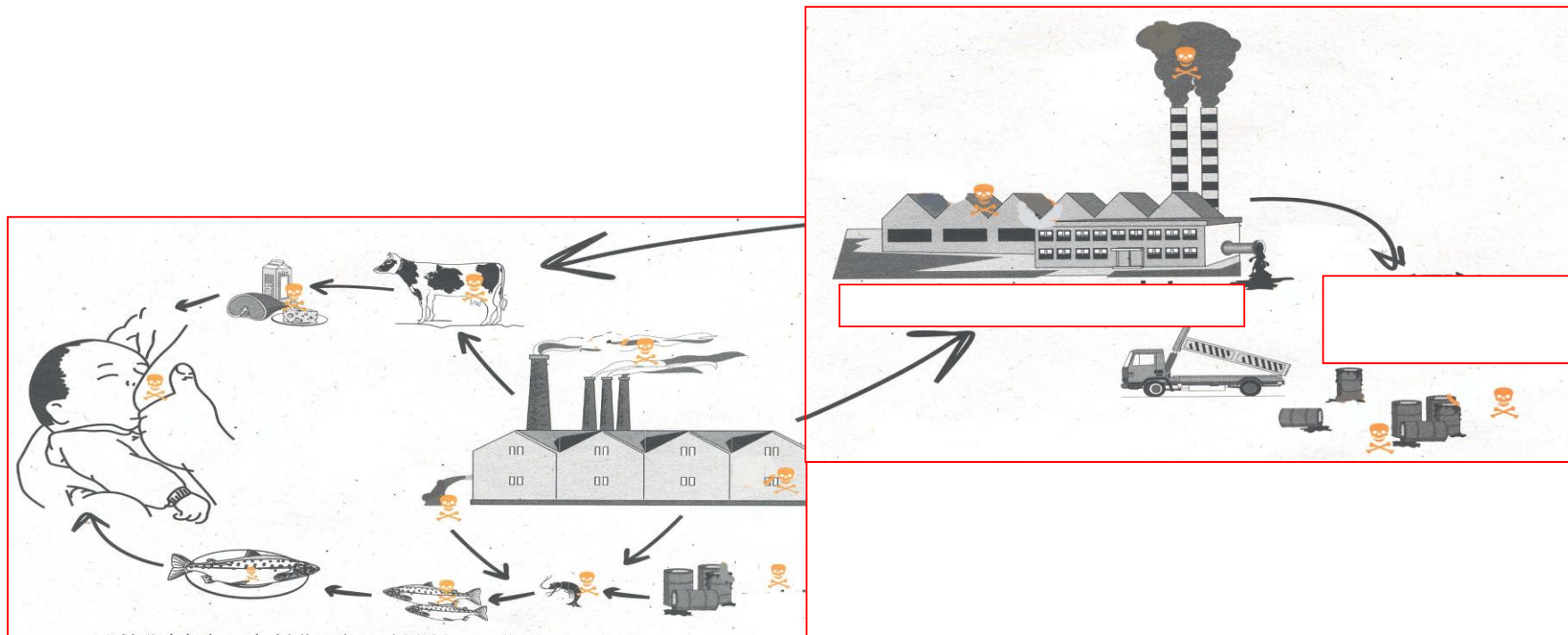
Definice, osud

Ivan Holoubek

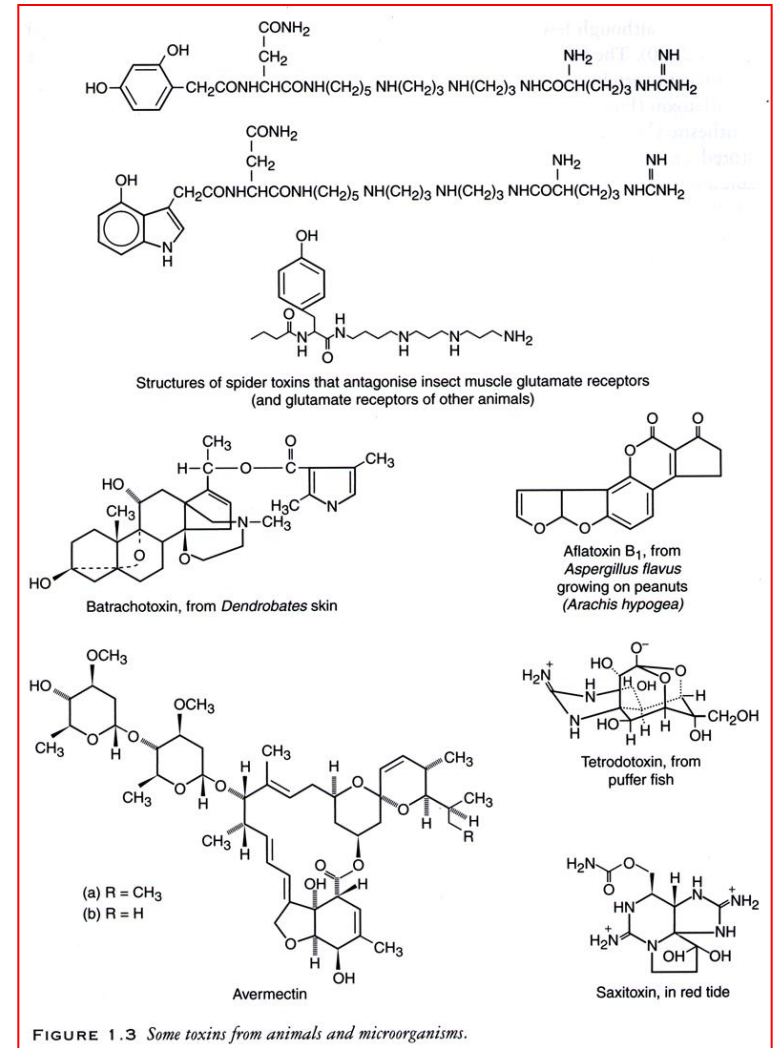
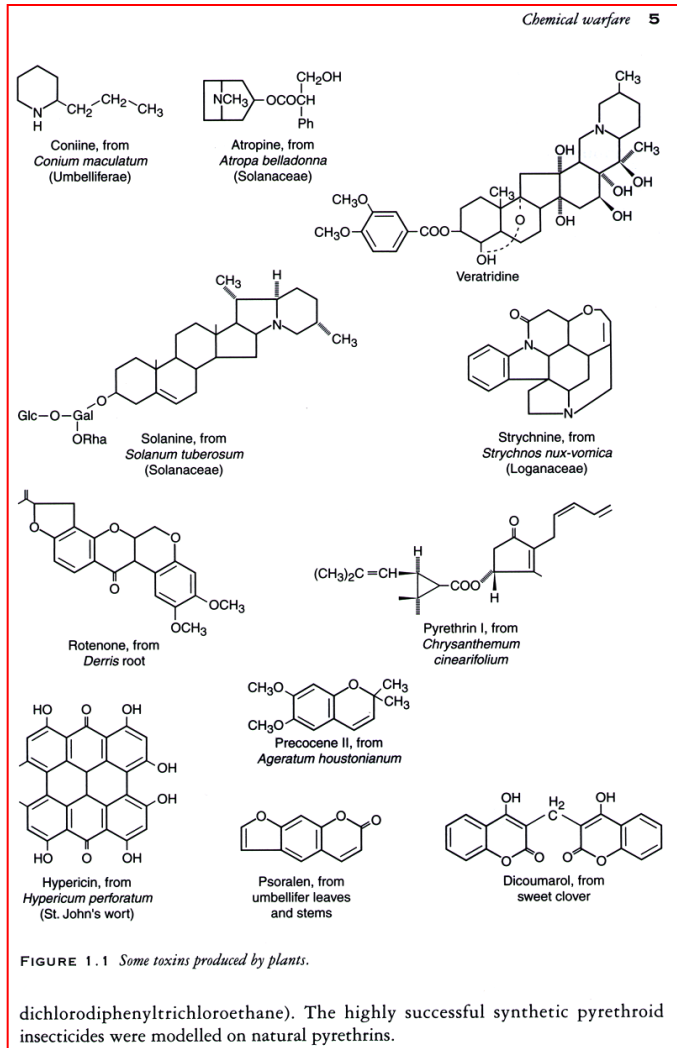
RECETOX, Masaryk University, Brno, CR

holoubek@recetox.muni.cz; <http://recetox.muni.cz>

Koloběh chemických látek v prostředí

Přírodní organické látky

PBTs - základní charakteristika

- ↪ **P** - degradace v prostředí je pomalá nebo prakticky zanedbatelná - **persistence**;
- ↪ mohou se vyskytovat v plynné fázi nebo v kondenzovaných stavech (sorbované nebo rozpuštěné) za environmentálních podmínek - **semi-volatilita**;
- ↪ **B** - mají tendenci ke kumulaci v tukových tkáních různých organismů - **bioakumulace**;
- ↪ **T** - mají potenciálně škodlivé účinky na volně žijící organismy a lidskou populaci ve stopových množstvích - **toxicita**.

Legislativa, mezinárodní konvence - POPs - persistentní organické polutanty

PBTs - základní charakteristika

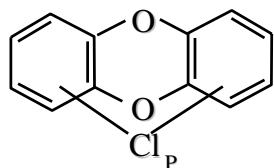
PBTs (POPs) jsou:

- ↪ **Multifázové látky**
- ↪ **Vyznačují se dlouhou dobou života**
- ↪ **Jsou „nepolapitelné“**
- ↪ **Organismy na vyšších trofických úrovních jsou nejzranitelnější vůči působení těchto látek**

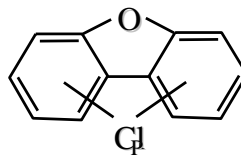
Typy POPs v prostředí

- ↪ POPs jsou přítomny v prostředí a biotě jako komplexní směsi – v mnoha případech neznámého složení
- ↪ Třídy POPs – různé strukturální typy – společné/různé typy toxických účinků
- ↪ Toxické interakce - aditivní/ne-aditivní, synergismus/antagonismus
- ↪ Různé typy mechanismů účinků
- ↪ Přírodní/dietární chemické látky

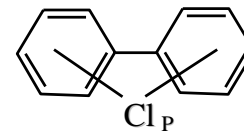
Persistentní, s tendencí k bioakumulaci, toxické

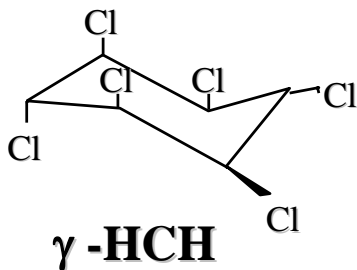
PCDDs
(P = 4 to 8)

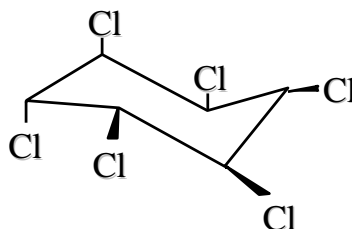
PCDFs
(P = 4 to 8)

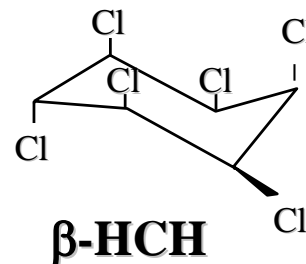
PCBs
(P = 0 to 10)

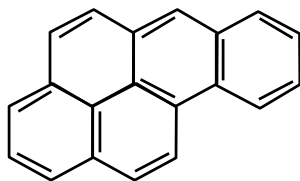
γ -HCH

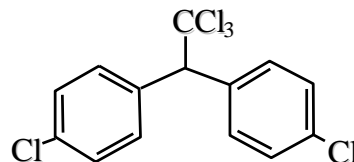
α -HCH

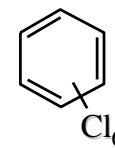
β -HCH

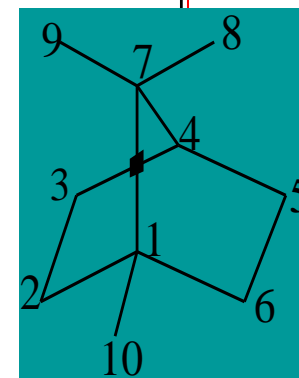
benzo[a]pyrene

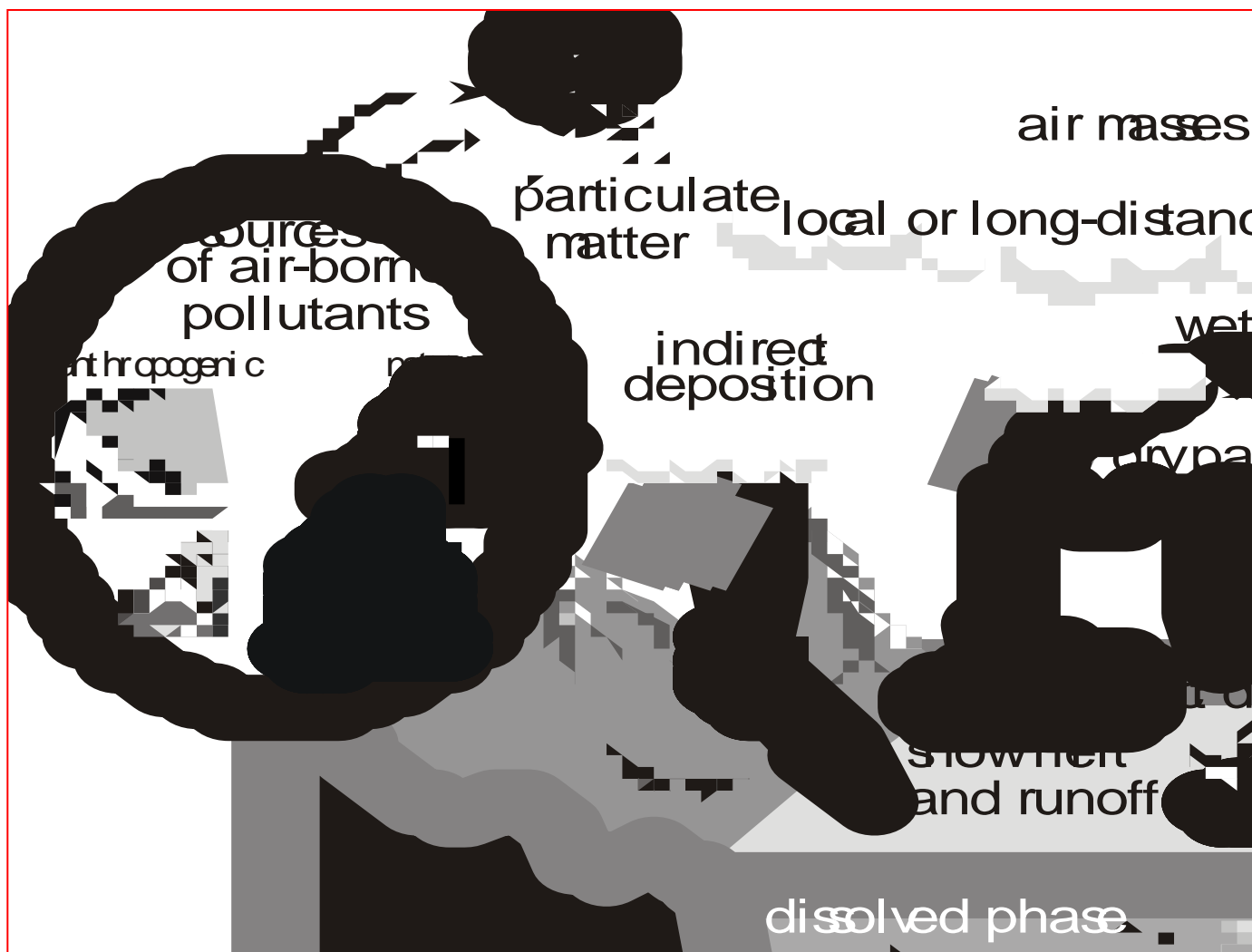
DDT
and metabolites

HCB

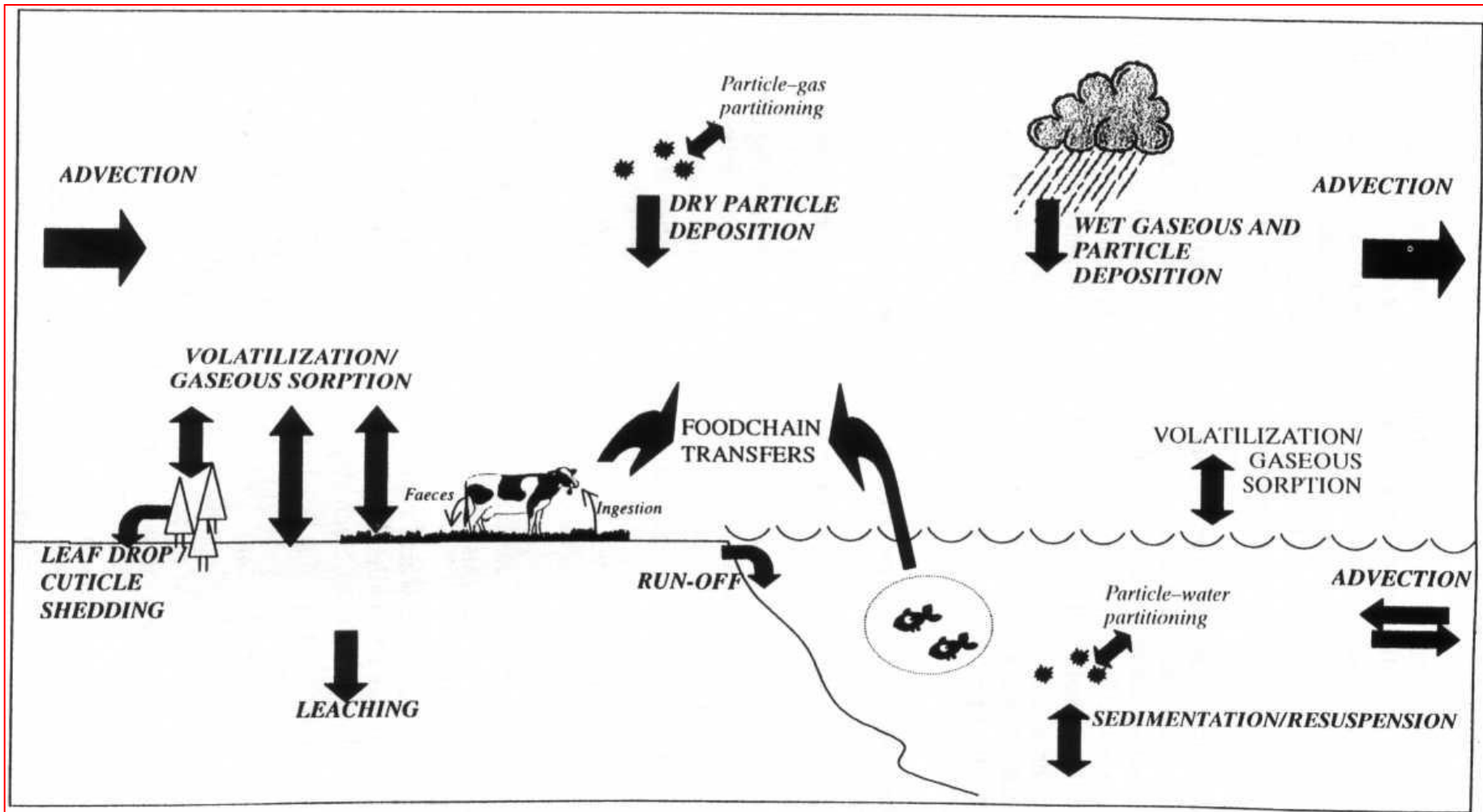

Transport látek v prostředí

Osud látek v prostředí

Účinky POPs

Nejběžnější známé účinky:

↪ Ovlivnění AHH receptorů

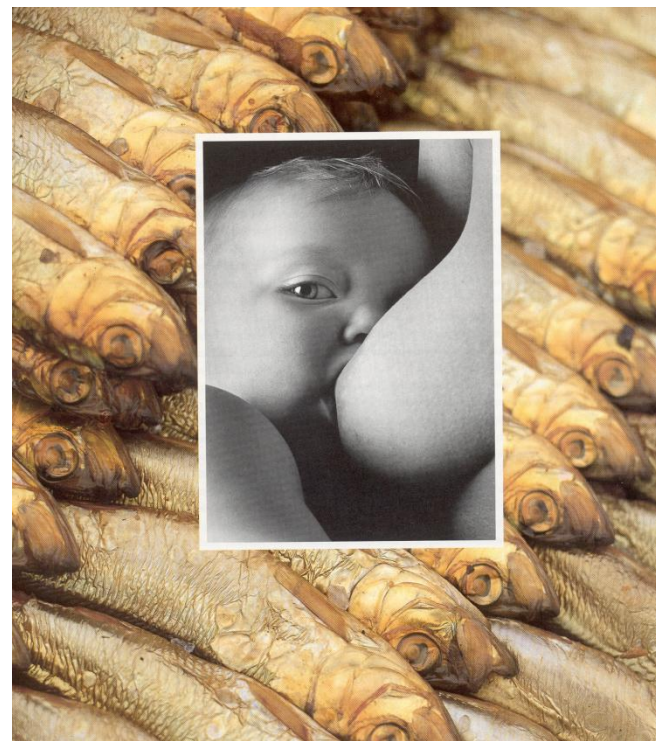
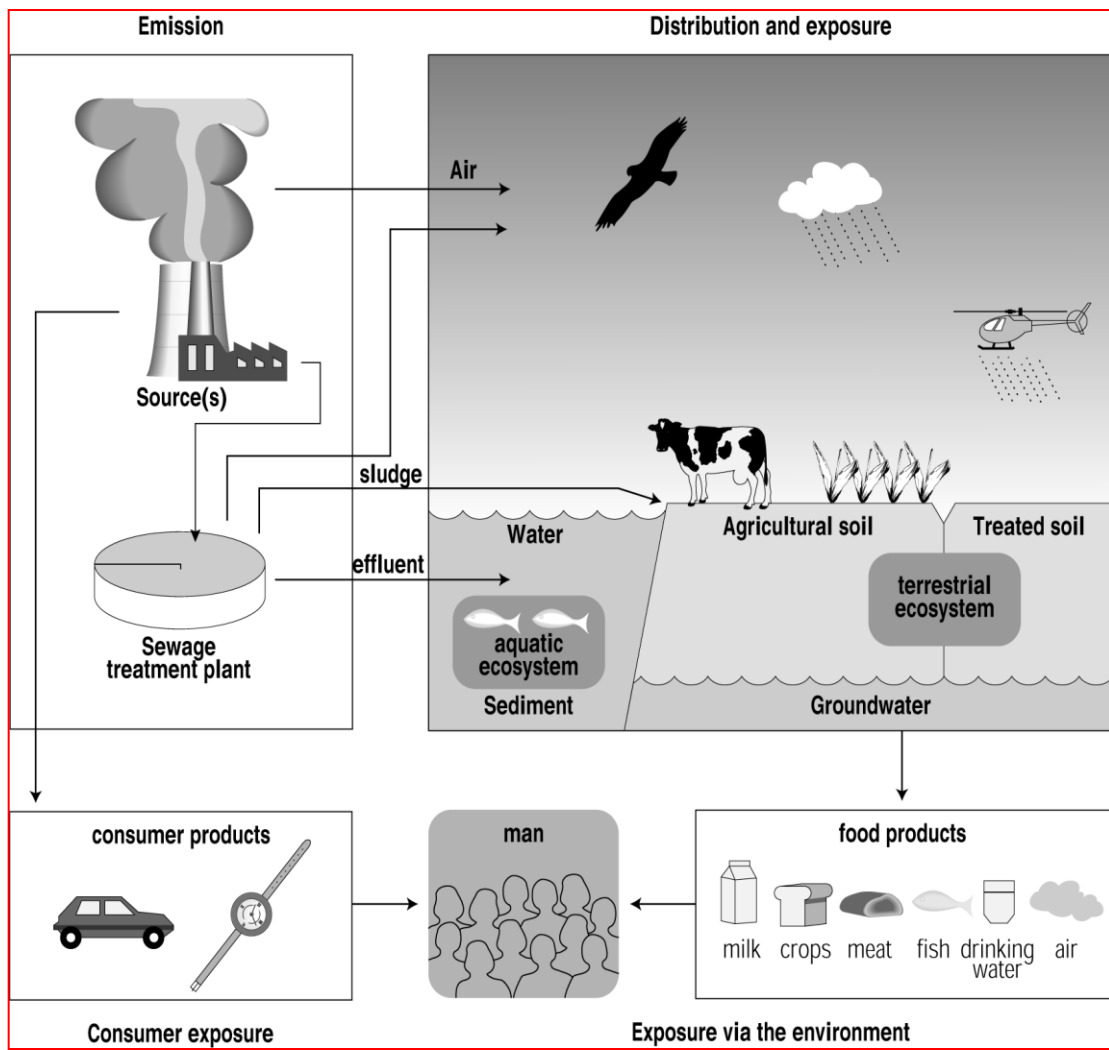
↪ Neurotoxicita

↪ Imunotoxicita

↪ Endokrinní disruptory

- estrogeny/antiestrogeny
- antiandrogeny
- thyroïdní hormonn

Expoziční cesty pro člověka a nehumánní organismy (van Leeuwen and Hermens 1995)

POPs v prostředí

POPs primárně emitované do atmosféry z různých zdrojů podléhají v atmosféře transformačním reakcím a mohou být transportovány na značné vzdálenosti, především sorbované na tuhé částice.

Z atmosféry jsou odstraňovány suchou a mokrou atmosférickou depozicí, její pomocí se dostávají do vody a půdy.

Vodním sloupcem se postupně dostávají do sedimentů.

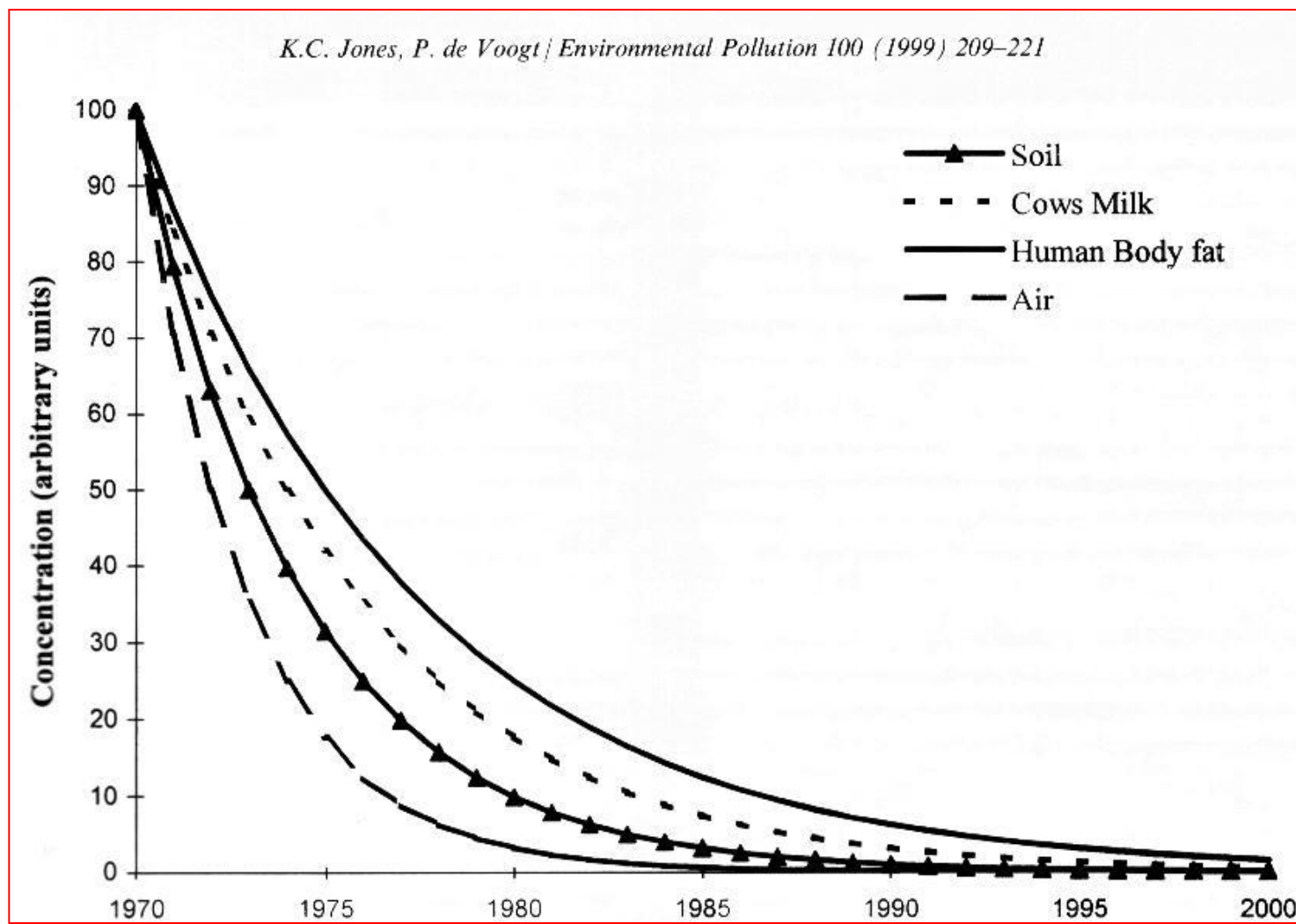
Atmosférickou depozicí, vodou či půdou se mohou dostat do živých organismů všech typů a v nich se významně kumulovat.

POPs v prostředí

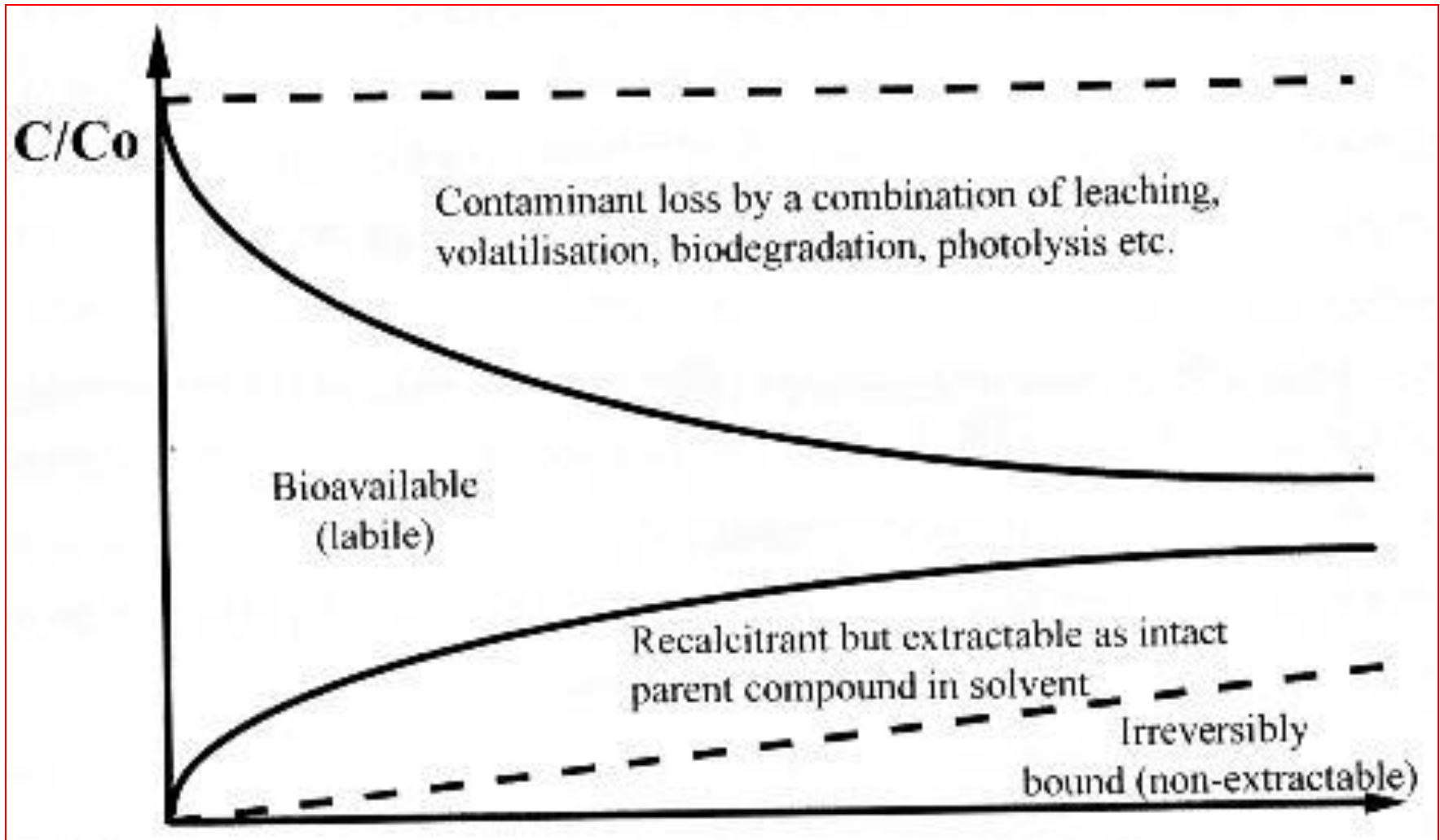
Transport a distribuce POPs v prostředí jsou určeny řadou fyzikálně-chemických vlastností a to se odráží v hodnotách charakteristik, jako jsou:

- ↪ rozpustnost ve vodě,
- ↪ tenze par,
- ↪ Henryho konstanta,
- ↪ rozdělovací koeficient n-oktanol-voda (K_{OW})
- ↪ sorpční koeficient pro organickou složku půdy či sedimentu (K_{OC}).

Trendy v PCBs kontaminaci

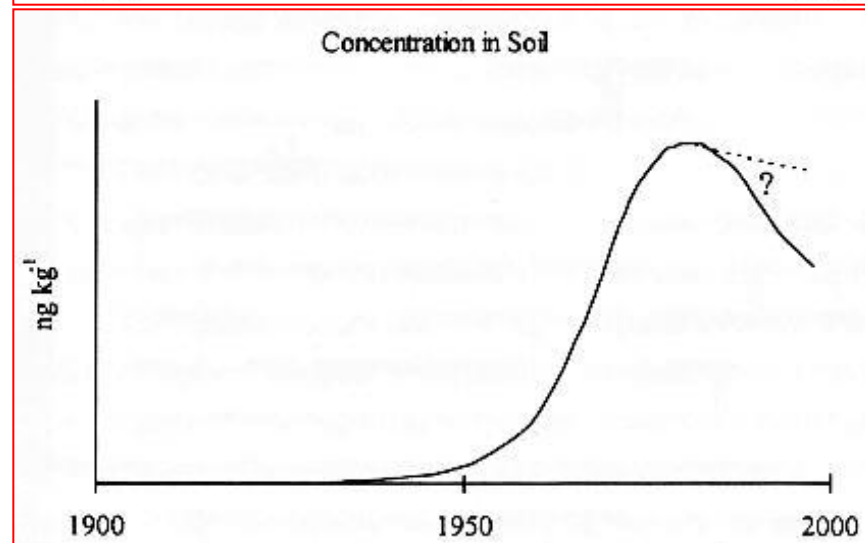
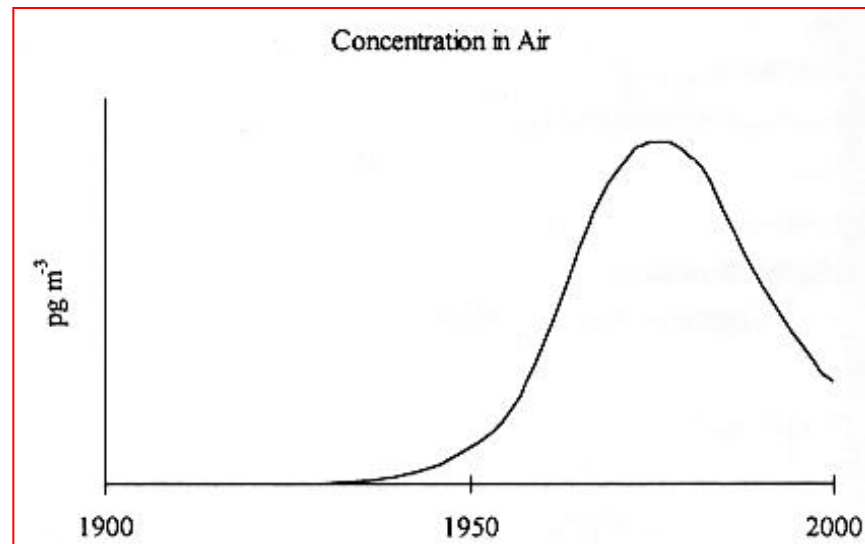
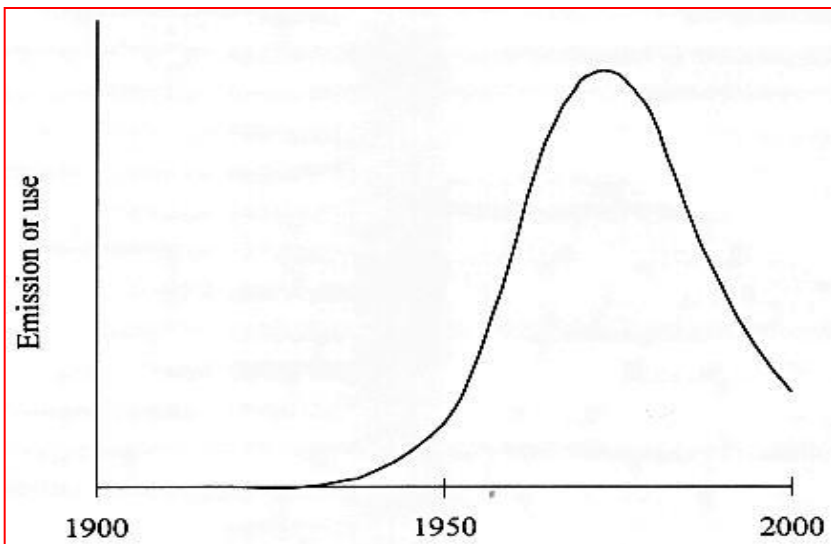

Schéma možných forem výskytu POPs v pôdach alebo sedimentech (C_0 = koncentrace v čase $t = 0$; C = koncentrace v čase t)

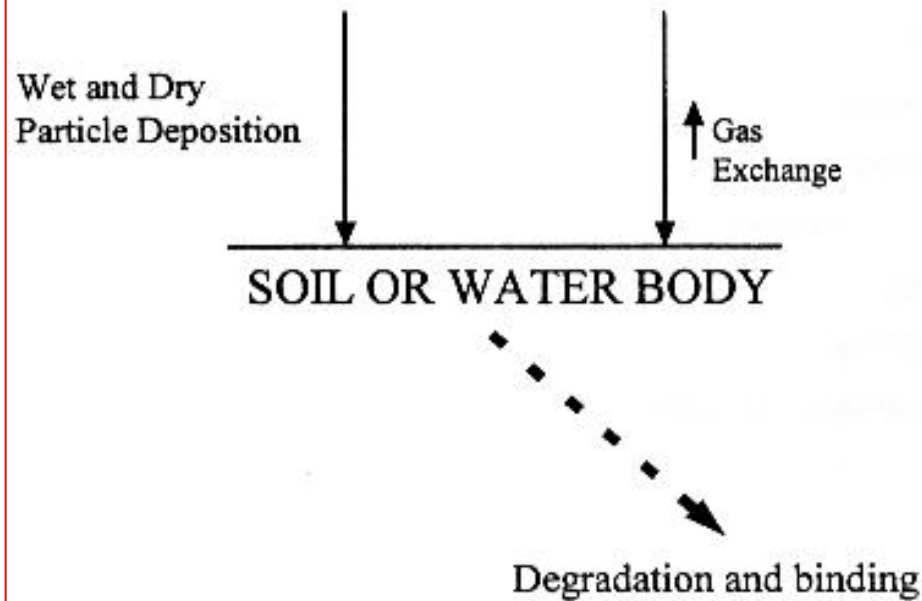
Trendy v environmentálních hladinách PCBs

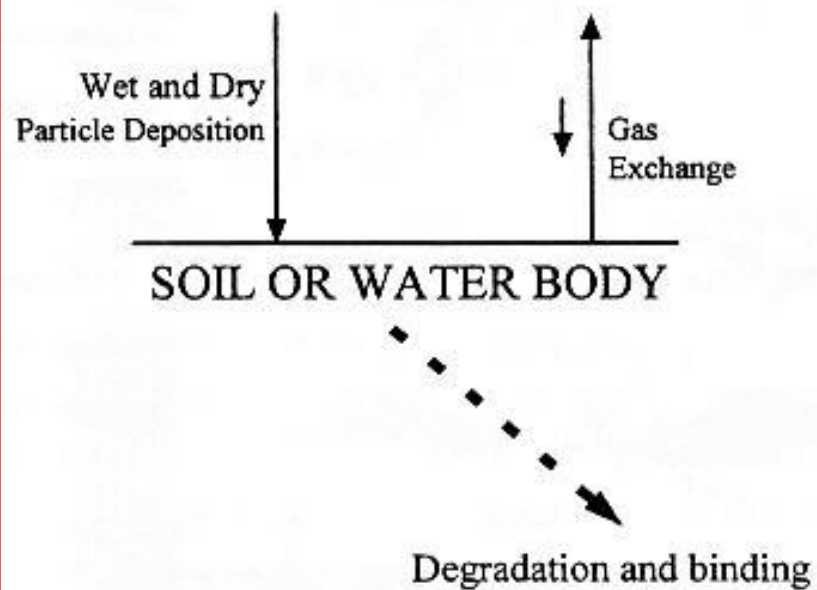

Výměnné procesy vzduch – půda - trendy

In 1960:

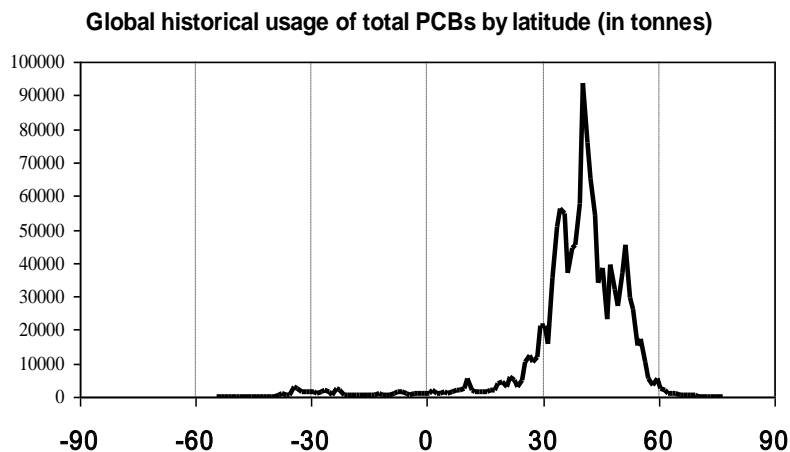

In 1995:

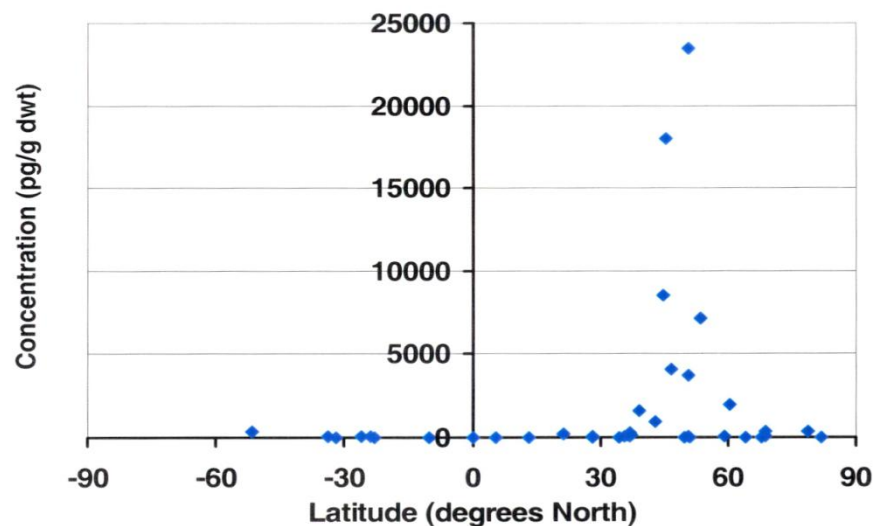
Globální historické použití PCBs podle latitud a latitudální množství v půdách

PCB použití

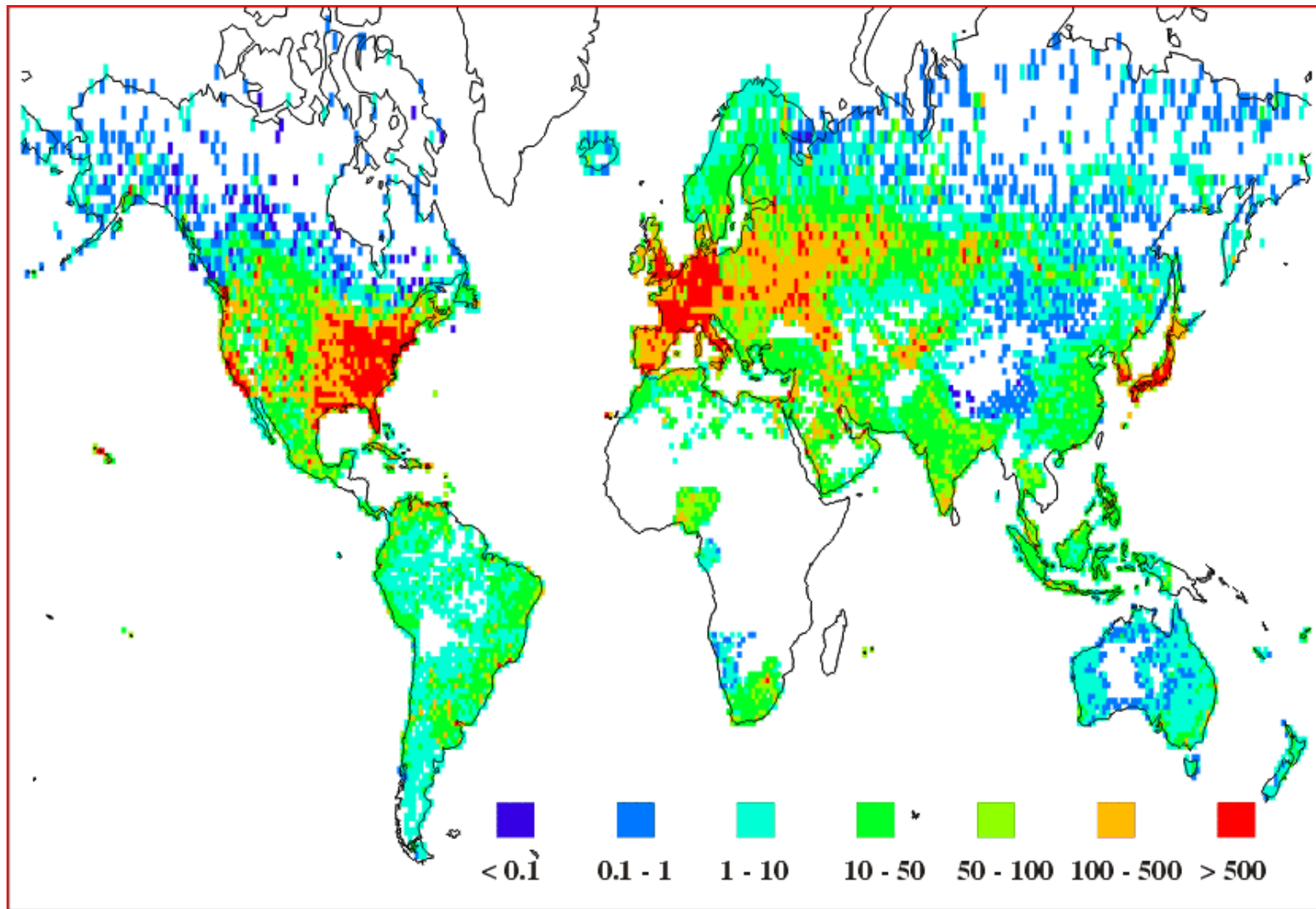

(Meijer et al., 2003)

Množství v půdách

Globální PCBs emise

Organické sloučeniny v prostředí

Přírodní

Antropogenní

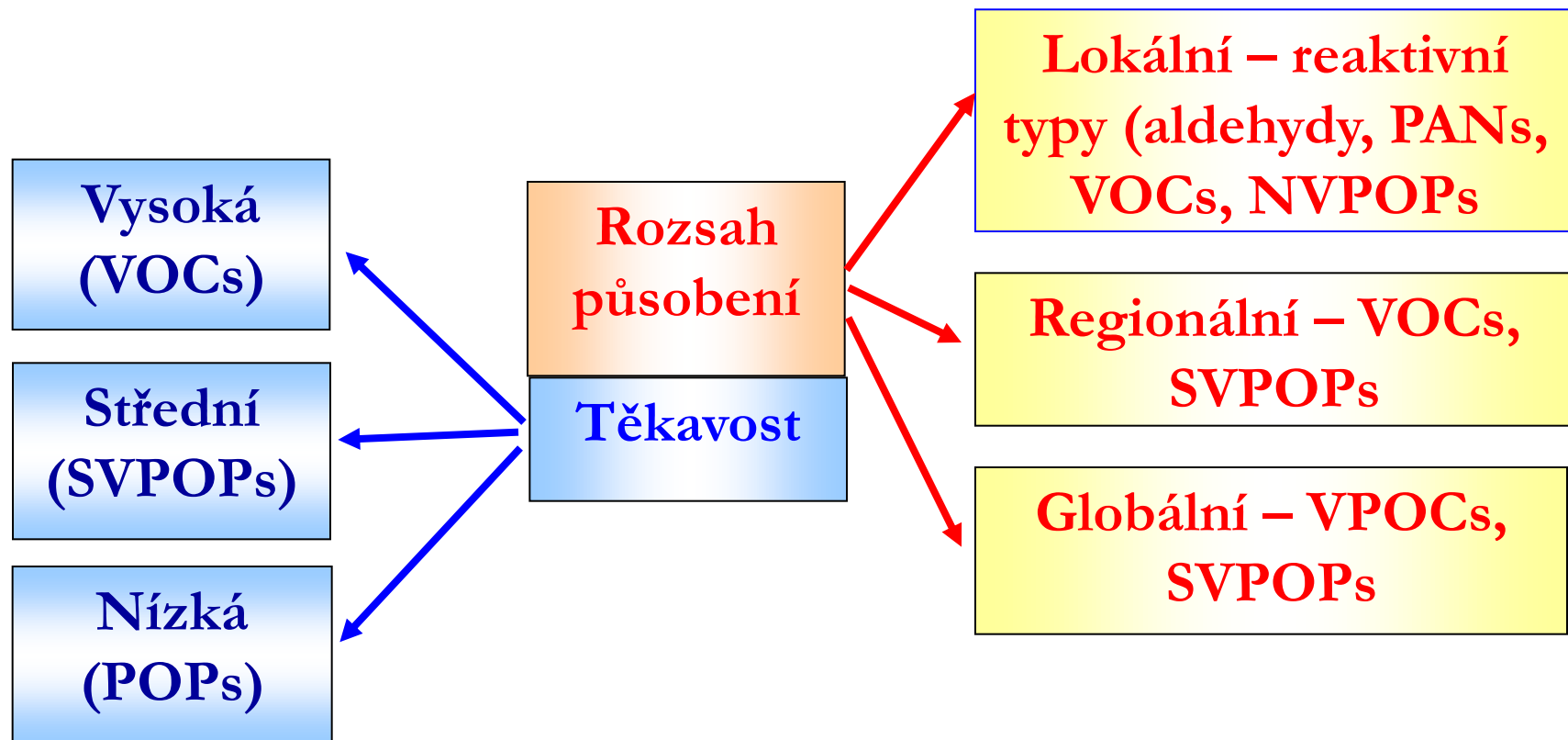
Degradabilní

Persistentní

Těkavé

Netěkavé

Organické polutanty

Procesy řídicí transport POPs

Ovzduší: $g \rightleftharpoons$ aerosolová fáze
Řízeno VP nebo K_{OA} (K_{OA} může být 10^{12})
Ovlivněno: persistencí, depozicí, expozicí

Voda: voda $\rightleftharpoons$ částice $\rightleftharpoons$ DOM $\rightleftharpoons$ Biota
Řízeno K_{OW}
Ovlivněno: persistencí, sedimentací, vytěkáváním

Sedimenty: minerál $\rightleftharpoons$ org $\rightleftharpoons$ voda $\rightleftharpoons$ biota
Řízeno K_{OW}
Relativně nízká přímá expozice – via bentické potravní řetězce

Půda: minerál $\rightleftharpoons$ vzduch $\rightleftharpoons$ org $\rightleftharpoons$ voda $\rightleftharpoons$ biota
Řízeno K_{OW} a K_{OA}
Ovlivněno: persistencí, vymýváním do spodních vod, povrchových vod, transportem do vegetace

Klíčové procesy transformací POPs

Ovzduší :

- ↪ Reakce s OH radikálem
- ↪ Fotolýza

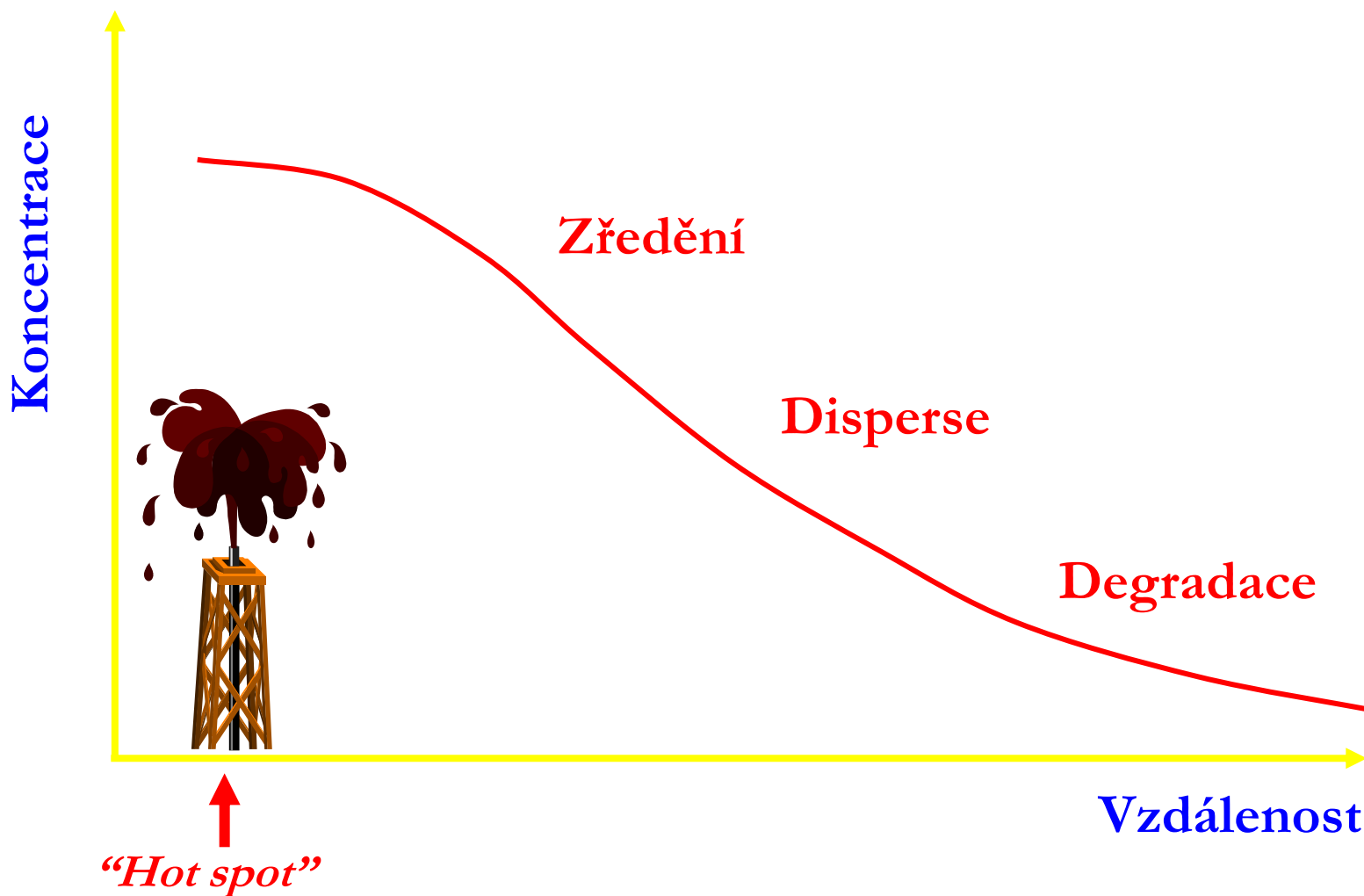
Voda:

- ↪ biodegradace
- ↪ hydrolýza
- ↪ fotolýza
- ↪ oxidace

Půda:

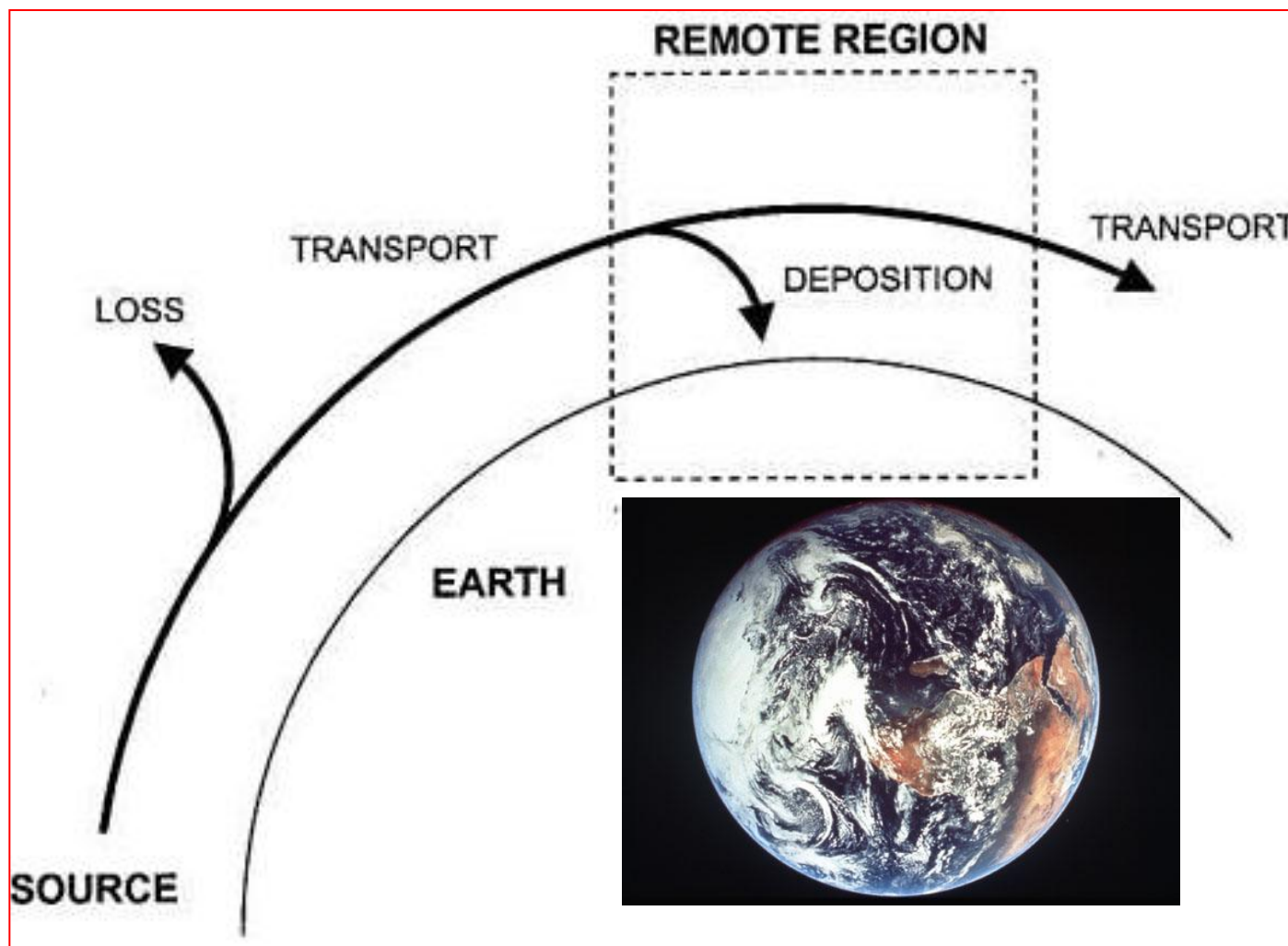
- ↪ biodegradace
- ↪ povrchová katalýza
- ↪ hydrolýza

Typický gradient znečištění

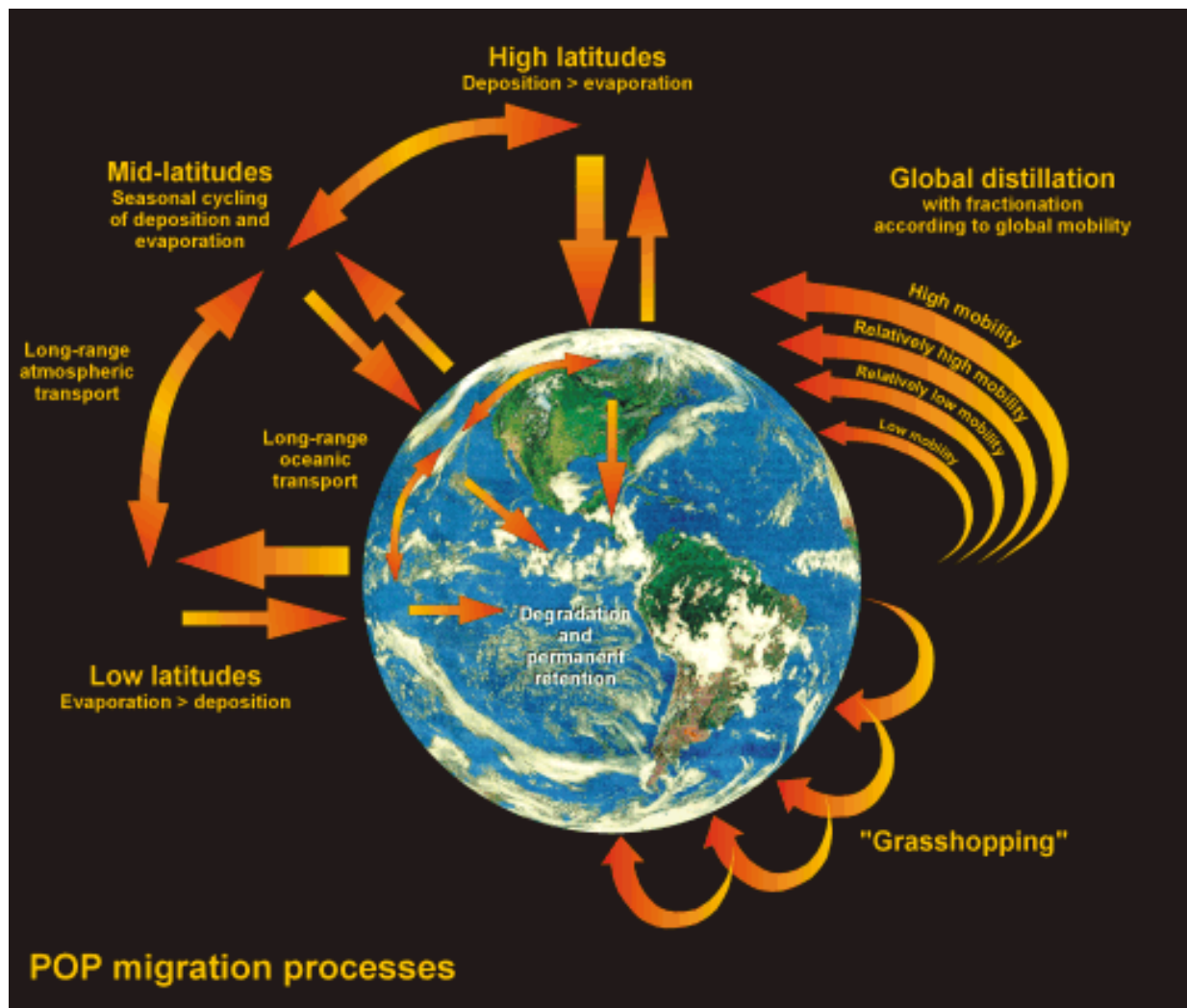

PBTs – dálkový transport

Migrační procesy POPs

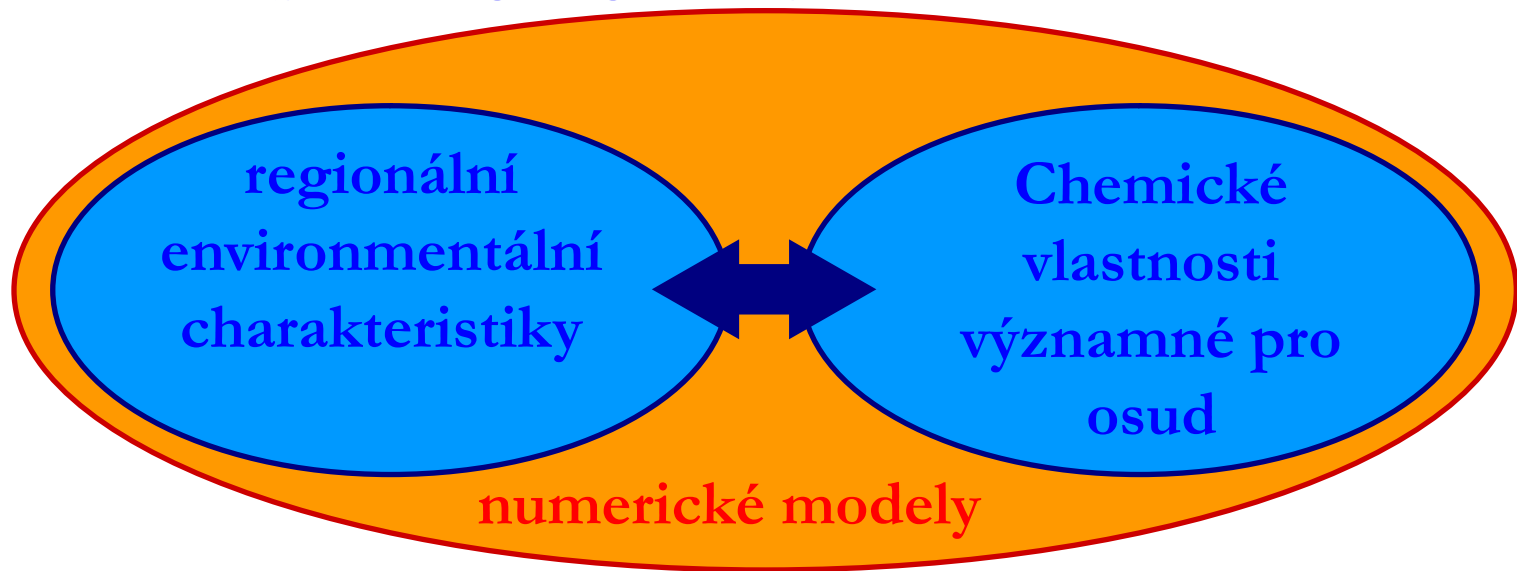
Pohyblivost PBTs

	Nízká mobilita	Relativně nízká mobilita	Relativně vysoká mobilita	Vysoká mobilita
Chování během globálního transportu	Rychlá depozice a setrvání blízko zdrojů	Přednostní depozice a kumulace ve s.z.š.	Přednostní depozice a kumulace v polárních oblastech	Celosvětové atmosférické rozšíření, žádná depozice
log K_{OA}	10	8	6	
log P_L	-4	-2	0	
T_C	+30 °C	-10 °C	-50 °C	
Chlorbenzeny	-	-	5 až 6 Cl	0 až 4 Cl
PCBs	8 až 9 Cl	4 až 8 Cl	1 až 4 Cl	až Cl
PCDDs/Fs	4 až 8 Cl	2 až 4 Cl	-	-
PAHs	4+ kruhy	4 kruhy	3 kruhy	2 kruhy
Organochlorové pesticidy	mirex	PCCs, DDT, Chlordany	HCB, HCHs, dieldrin	-

Transportní mechanismy PBTs

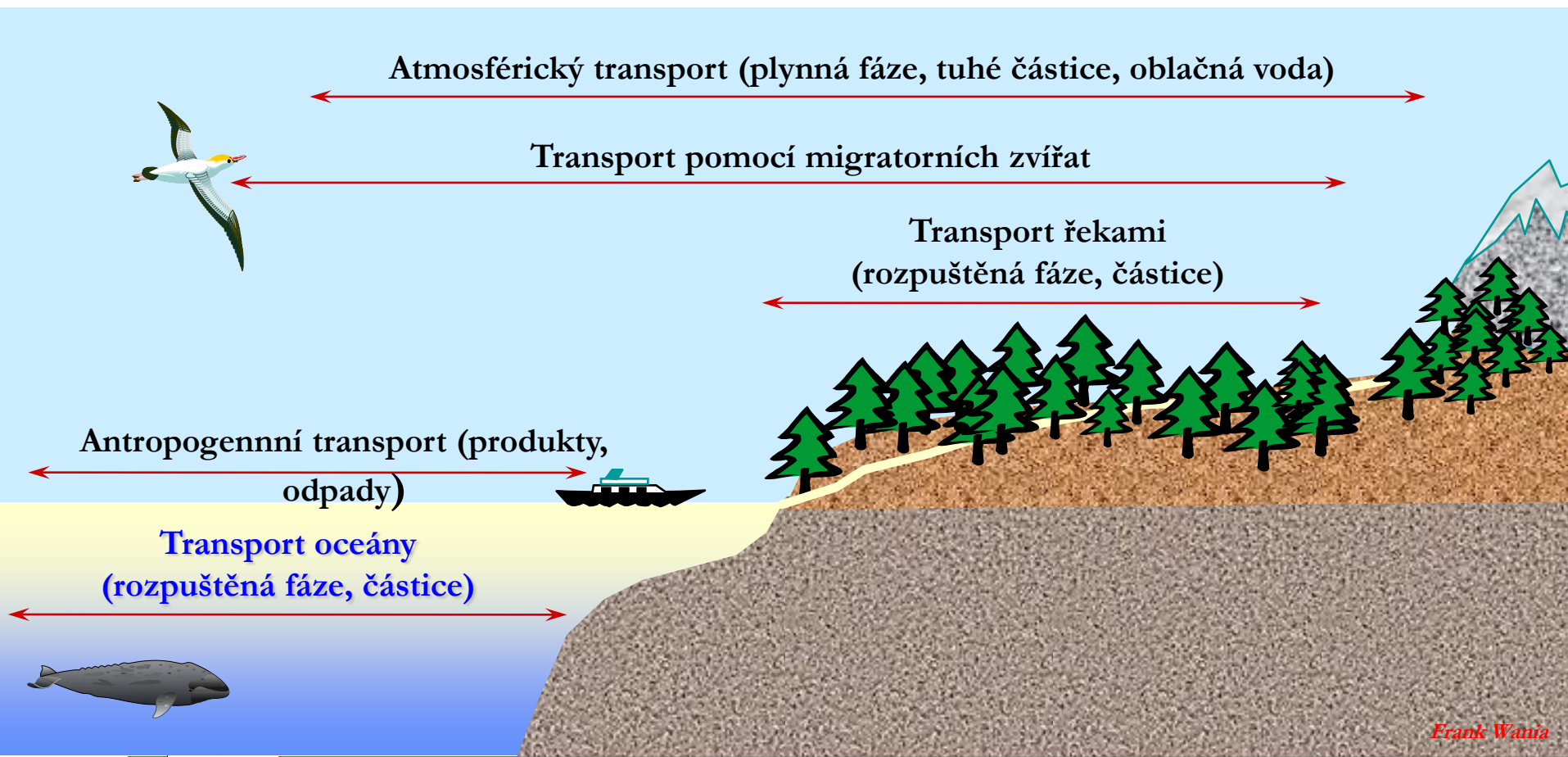
Porozumění mechanismům environmentálního transportu vyžaduje poznat:

- ↪ Spojení, nejlépe kvantitativní, mezi zdroji PBTs a expozicí těmito látkami v daném regionu
- ↪ Informace o potenciálním transportu těchto látek z jedné oblasti do druhé (dálkový transport - long range transport)

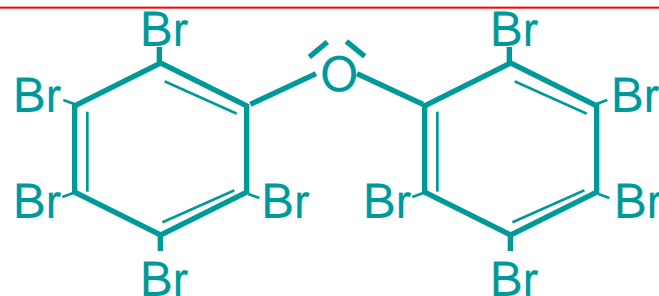
Podobnosti PBTs vzhledem k transportním mechanismům

- ↪ persistence zvyšuje svůj relativní význam pro transport ve vztahu k transformacím řídícím osud kontaminantu
- ↪ distribuční charakteristiky vedou k významné přítomnosti v různých environmentálních složkách (ovzduší, voda, půda)

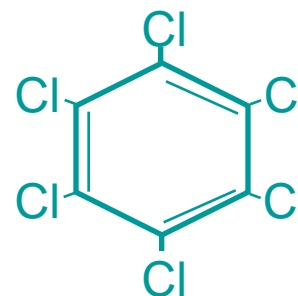

3 skupiny PBTs vzhledem na transportní mechanismy

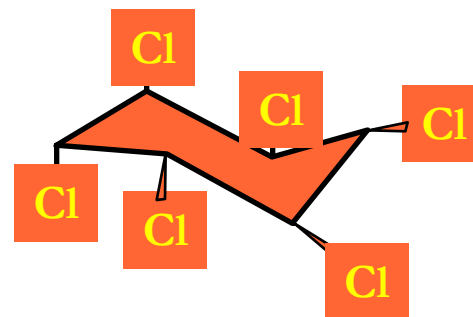
Jednoskokové: Chemické látky, jenž jsou netěkavé a nerozpustné ve vodě a jsou nejčastěji transportovány vázané na tuhé částice v ovzduší nebo ve vodách

Multi-skokové: Chemické látky s posunem distribuce mezi plynnou a kondenzovanou fází (půda, vegetace, voda) a které mohou cestovat na dlouhé vzdálenosti v opakovaných cyklech vypařování a depozice

Nevyžadující skok: Chemické látky ve vodě rozpustné, takže hlavní transportní mechanismus LRT je ve formě rozpuštěné ve vodné fázi

LRT chování „Single-Hop“ PBTs - BaP

Oblasti blízko zdrojů
ovlivňované silněji než
oblasti vzdálenější

Účinný LRT je omezen na epizody dané
horizontálním pohybem vzdušných mas,
minimální vertikální pohyb a nedostatek srážek

Pokud jsou již deponovány, bude se kontaminant vázaný
na částice pohybovat pouze při jejich remobilizaci

Směr transportu je řízen zejména lokalizací zdroje ve vztahu k hlavním směrům
pohybu vzdušných mas

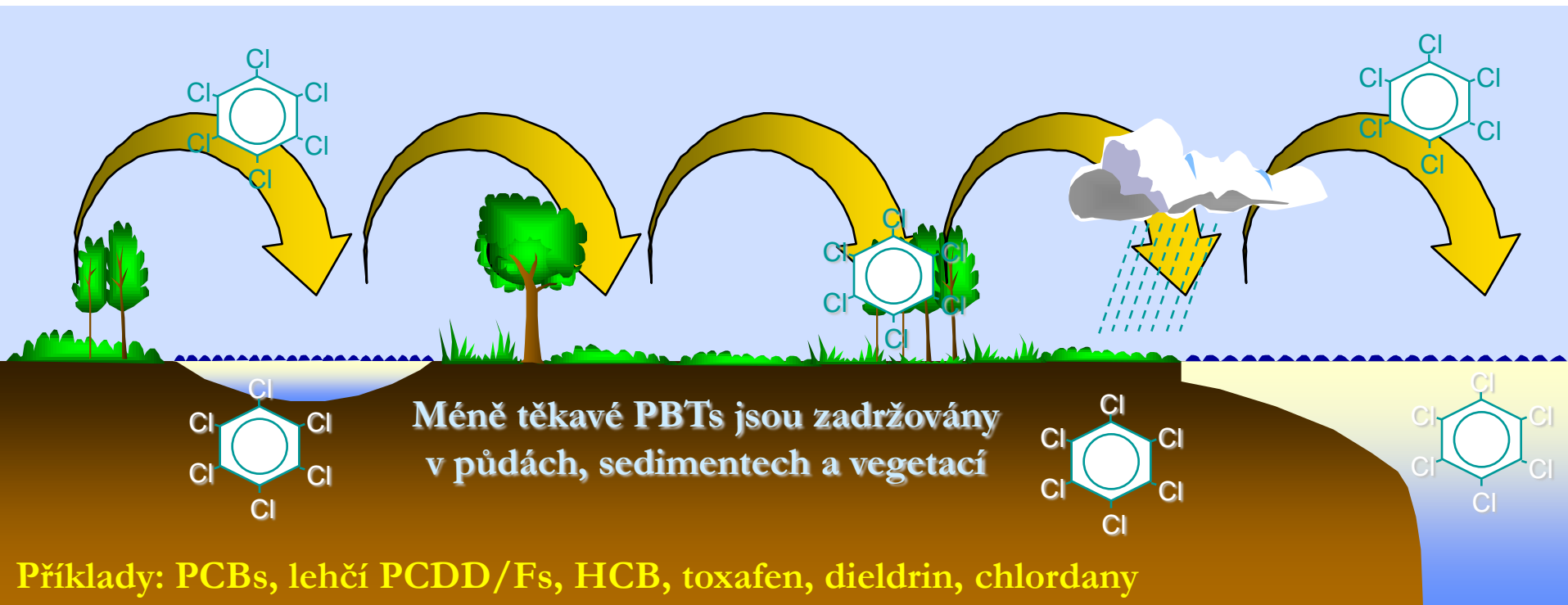
**Příklady: výšemolekulární PCDD/Fs, PAHs s 5 kruhy jako je benzo[a]pyrene, těžké
PBDEs, mirex, dekachlorobifenyl**

LRT chování „Multi-Hop“ PBTs (HCB)

Persistentní chemické látky, jenž mění rozdělení mezi plynnou a kondenzovanou fází v závislosti na teplotě prostředí, mohou skákat opakovaně a tak být transportovány na dlouhé vzdálenosti

Transportní chování je řízeno snadností výměny mezi atmosférou a zemským povrchem

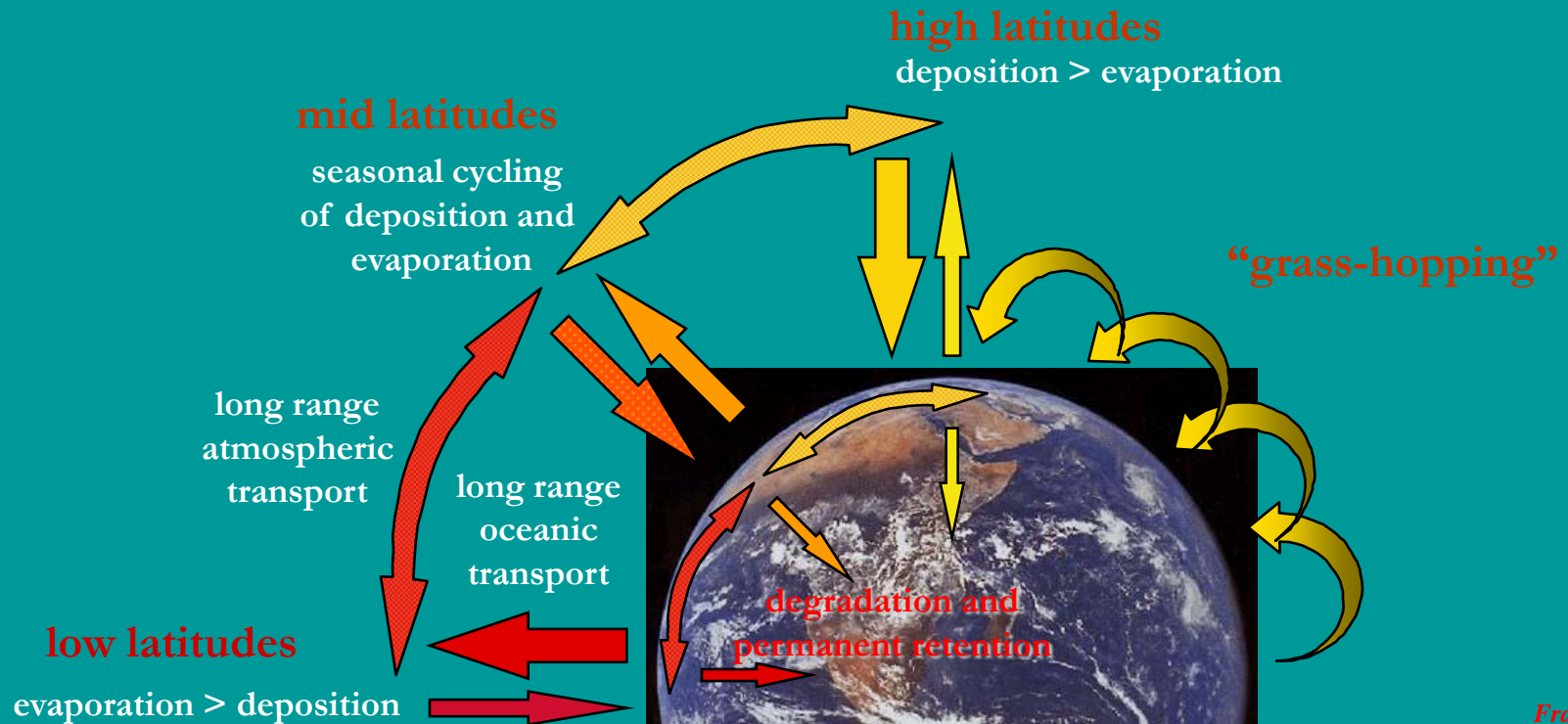
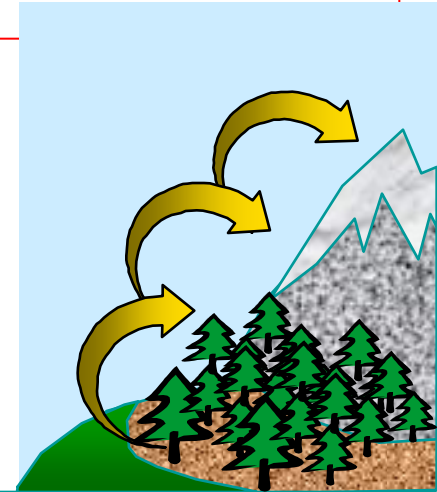

LRT chování „Multi-Hop“ PBTs (HCB)

Protože rychlosti depozice a vypařování jsou teplotně závislé, poskakování (hopping) je řízeno sezónními, periodickými teplotními změnami

Teplotní gradienty jsou v prostoru v kombinaci s atmosférickým mísením a zajišťují přednostní transport z teplejších do chladnějších regionů na globální i regionální úrovni

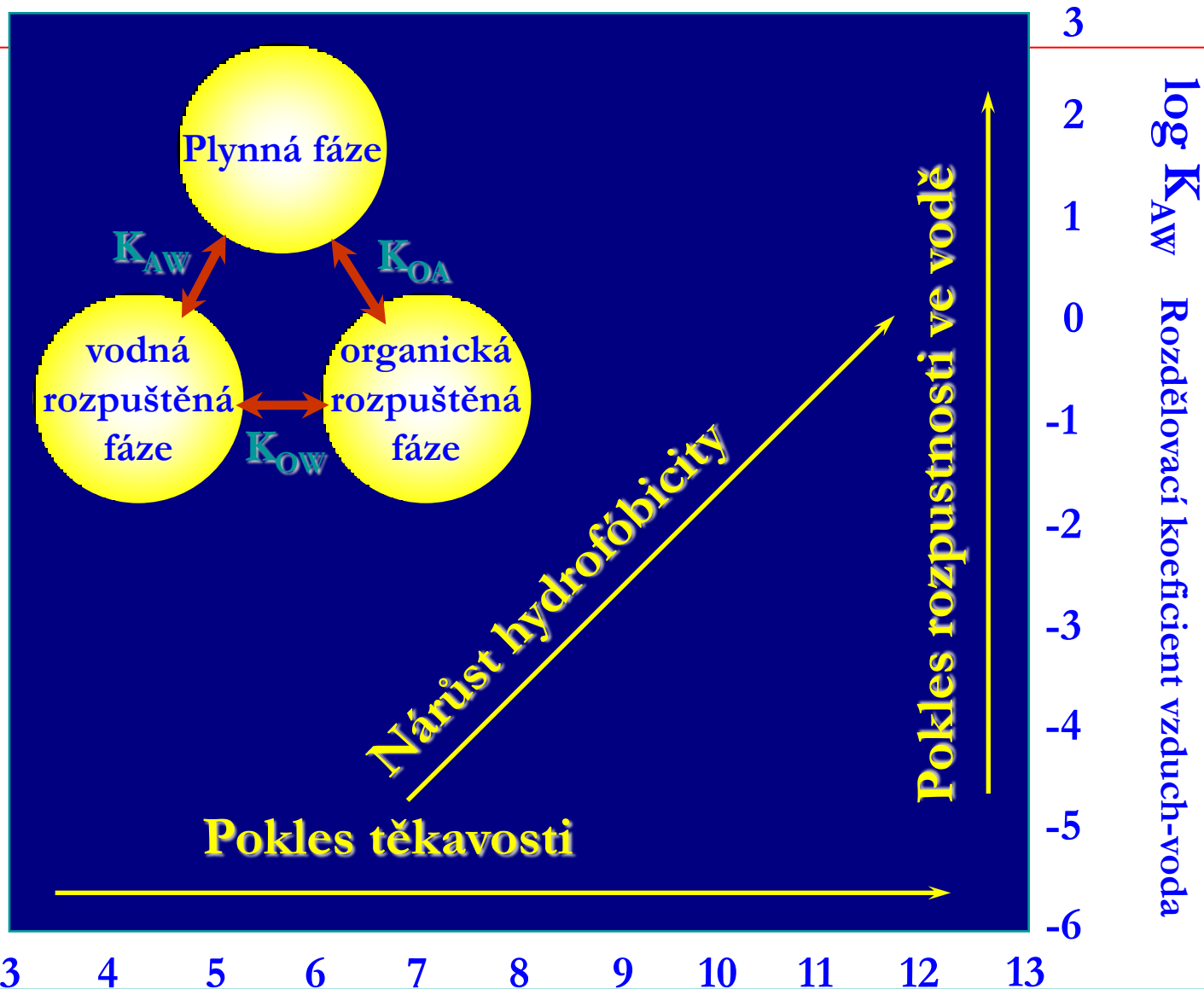
Transportní mechanismy ve vodě rozpustných PBTs

Chemické látky rozpustné ve vodě zůstávají ve vodné fázi, to znamená, že například těkání není uvažováno jako významný mechanismus dálkového transportu

Účinný LRT vodami vyžaduje vysokou persistenci ve vodě

Klasifikace PBTs dle rozdělovacích vlastností

$\log K_{OA}$

Rozdělovací koeficient oktanol-vzduch

<http://recetox.muni.cz>

Transportní chování jako funkce rozdělovacích vlastností

no hop

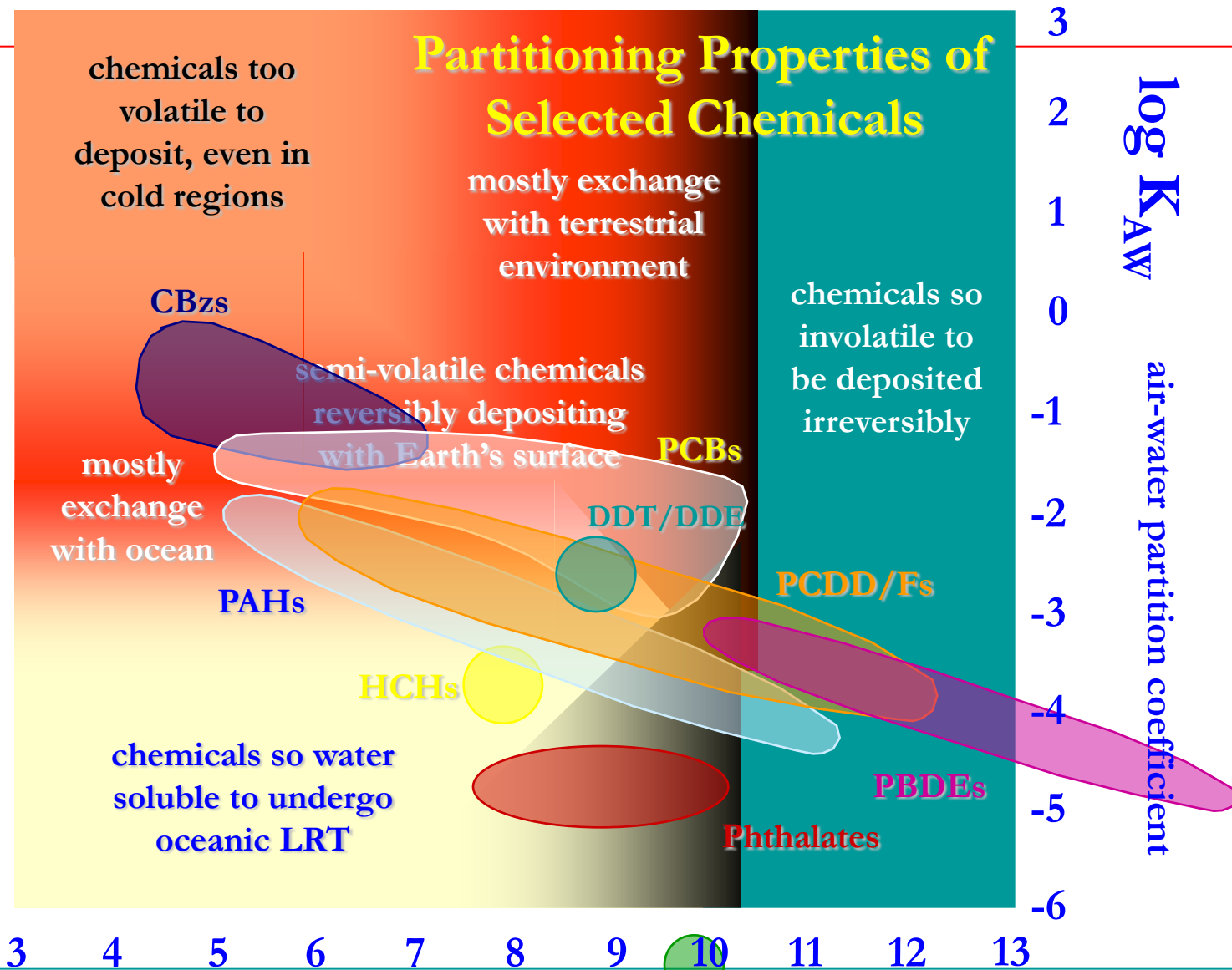
multi-hop

single hop

no hop
required

$\log K_{OA}$

octanol-air partition coefficient

<http://recetox.muni.cz>

Transportní chování PBTs v různých regionech

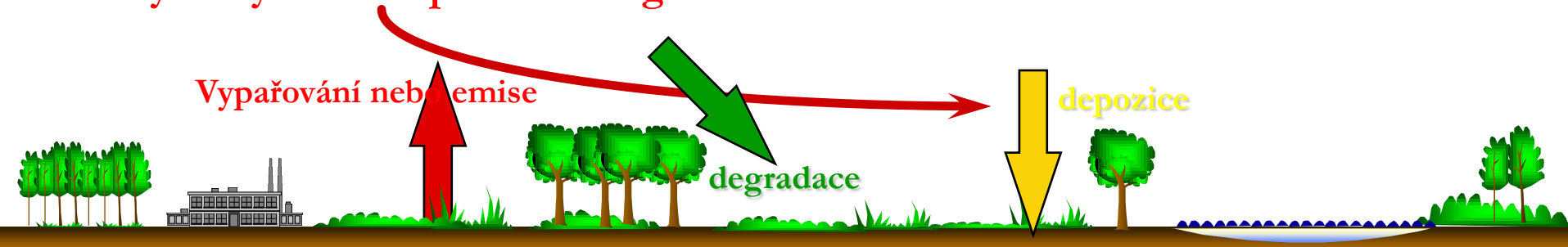
Zatímco relativní význam různých transportních mechanismů se může lišit pro jednotlivé regiony, **základní mechanismy a principy LRT jsou platné globálně.**

Rozdíly v transportním chování mezi jednotlivými regiony jsou způsobeny variacemi:

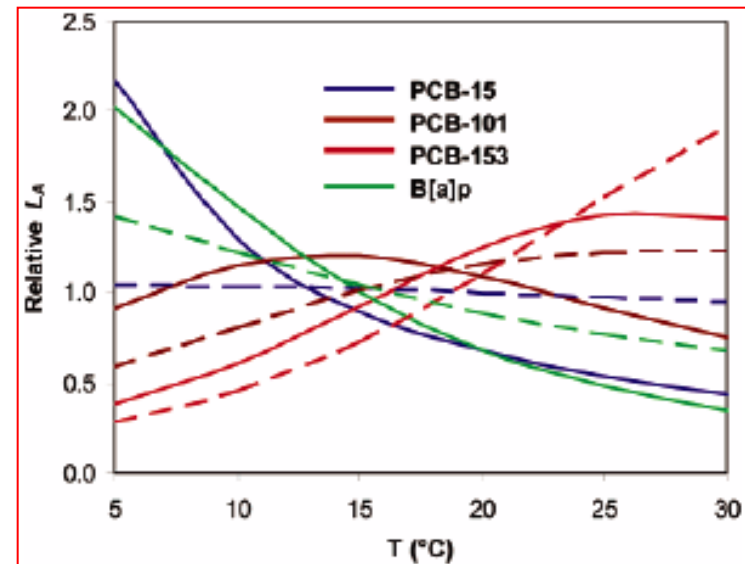
- ↙ **Klimatu (teplota, srážky, rychlost větru, variabilita)**
- ↙ **Vzdušných a oceánických proudění**
- ↙ **V pokrytí povrchu (distribuce země/oceán, pokrytí zemského povrchu, topografie)**
- ↙ **Charakteristik hydrologického cyklu**

Region-specifické vlivy na atmosférický transport

Vliv výměny vzduch-povrch a degradace

- ↪ **Atmosférická degradace** vzrůstá s koncentrací OH radikálů
- ↪ **Atmosférická depozice** vzrůstá s vyšší rychlostí srážek, nižší teplotou, vyšší zátěží atmosférickými částicemi, vyšší rychlost větru a atmosférické turbulence, vysoká retenční kapacita a drsnost povrchu
- ↪ **Vypařování** vzrůstá s vyšší teplotou, vyšší rychlostí větru, snížením retenční kapacity povrchového materiálu

Potenciál pro atmosférický transport v regionech

Nižší zeměpisné šířky

Pro PBTs, které reagují rychle s OH, atmosférický LRT je v nižších zeměpisných šířkách zcela omezen. Látky přežívající déle atak OH radikálu za koncentrací v nižších zeměpisných šířkách, mohou mít vysoký potenciál pro rychlé cykly opakovaných skoků.

Střední zeměpisné šířky

Pokud je LRT limitován účinnou degradací (relativně reaktivní, relativně těkavé) atmosférický LRT je vyšší v zimě, zatímco pro látky, u kterých je LRT limitován účinnosti depozice (relativně pomalé reakce, semi-volatilní) nastane opačný případ.

Vyšší zeměpisné šířky

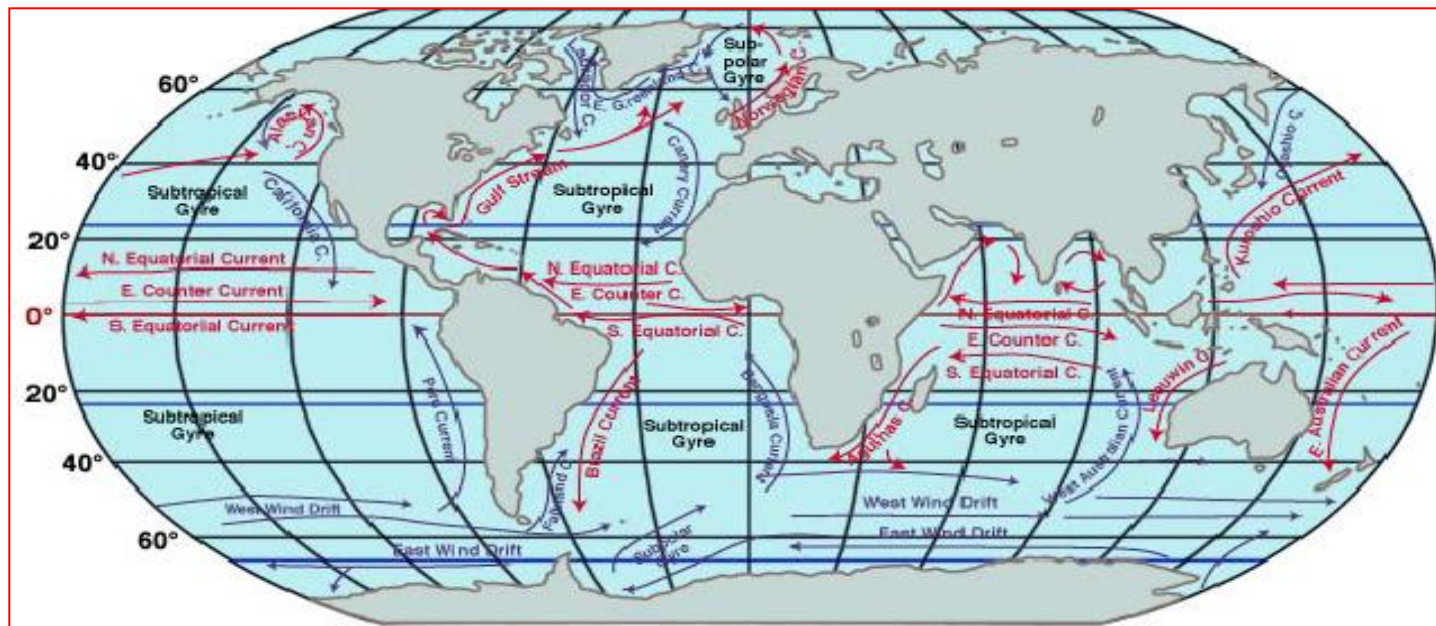
Nízký potenciál pro vypařování (nízká T, pokrytí sněhem/ledem), nízká degradace (tma, zima) a depozice (malé srážky, omezené množství aerosolů, silná stratifikace)

Region-specific effects on oceanic transport

Effects of oceanic currents

Regionally, in the surface layers of the oceans, they are controlled by geostrophic winds

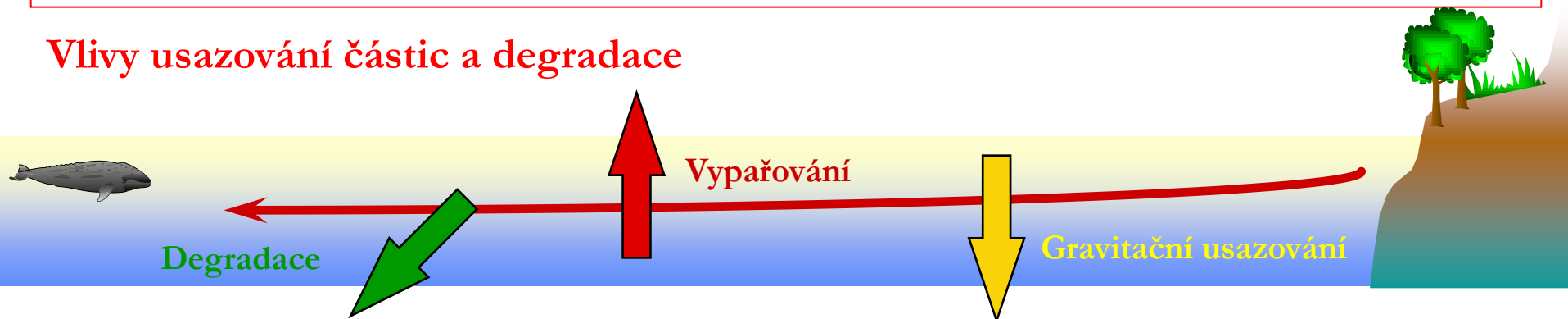

- ↪ Existují velmi omezené experimentální důkazy pro mořský transport PBTs v nižších zeměpisných šířkách
- ↪ Množství důkazů velkoplošného transportu HCHs v severních vodách

Region-specifické vlivy na oceánický transport

Vlivy usazování částic a degradace

- ↪ **Degradace v oceánické vodě** je závislá na teplotě (hydrolýza), přítomnosti a aktivitě mikroorganismů (biodegradace), a intenzitě slunečního záření (fotooxidace). To předpokládá, že degradace je pomalejší ve vyšších zeměpisných šířkách a vyšší v teplejších, slunečných mořích s vysokou biologickou aktivitou.
- ↪ **Gravitační usazování** závisí na mořské biologické produktivitě a je vyšší v pobřežních mořích a zálivech.

Oceánický LRT je nejvýznamější ve vyšších zeměpisných šířkách, protože nízký výpar z vody, pomalé degradační rychlosti a omezené gravitační usazování budou zvyšovat dobu zdržení PBTs v chladných povrchových vodách.

Region-specifické vlivy transportu řekami

- ↪ **Rozpustnost ve vodě mnoha PBTs je příliš malá pro významný transport řekami v rozpuštěné fázi**
- ↪ **Transport málo rozpustných PBTs je pak závislý na transportu koloidních nebo suspendovaných částic sedimentů**
- ↪ **Závisí na hydrologickém režimu a charakteristikách povodí (relief, geologie, vegetační kryt a klima)**
- ↪ **Vysoké zátěže řek suspendovanými částicemi sedimentů jsou spojeny s vysokými proudovými podmínkami, v určitých obdobích na intenzitě odtoku a záplavách**
- ↪ **PBTs transportované řekami budou eventuálně kontaminovat pobřežní sedimenty**